

Euroszkepticizmus a balti országokban¹

DÚRÓ JÓZSEF

Jelen tanulmány célja, hogy legalább részben pótolja az euroszkepticizmus szakirodalmának egyik komoly mulasztását, a Balti országok vizsgálatának elmaradását. Az euroszkepticizmus problémája igen sokrétű, ezért jelen dolgozat az elméleti keret mellett arra koncentrál, hogy a balti pártok számára miért a nemzeti szuverenitás kérdésköre vált a legfontosabb okává az EU-t ért bírálatoknak. Munkám során a szakirodalom megállapításai mellett parlamenti szavazásokra és pártprogramokra támaszkodtam.

Az euroszkeptikus pártok az elmúlt években időről időre a figyelem középpontjába kerülnek az euróövezet válsága vagy éppen a Lisszaboni Szerződés ratifikációjának elhúzódása miatt. Ugyanakkor a nemzetközi tudományos körök figyelme sokkal inkább a tizenöt régi tagállam és kisebb részt a visegrádi országok pártjai felé irányul, alig-alig véve tudomást a három volt szovjet tagköztársaság, Észtország, Lettország és Litvánia euroszkeptikus pártjairól. Jelen leíró-elemző tanulmány célja, hogy a szakirodalom legfontosabb megállapításait figyelembe véve bemutassa a balti államok euroszkeptikus pártjait, az Európai Unióval szembeni fenntartások hátterére, okaira fókuszálva.

Jelen dolgozat – terjedelmi okoknál fogva – nem ad lehetőséget az euroszkepticizmus nemzetközi szakirodalmának alapos áttekintésére, éppen ezért csak a legfontosabb viszonyítási pontok kerülnek tárgyalásra. A leginkább elterjedt meghatározás és csoportosítás Paul Taggart és Aleks Szczerbiak nevéhez fűződik. A szerzőpáros kétféle euroszkepticizmust különít el. Kemény euroszkepticizmusnak nevezik, ha egy párt ellenzi hazája EU-tagságát vagy ezzel egyenértékű politikát hirdet, míg puha euroszkeptikus pártok azok a pártok, melyek nem léptetnék ki hazájukat az Európai Unióból, de legalább egy területen bírálják az Európai Uniót (Taggart-Szczerbiak, 2008: 7–8.). Hasonlóan vélekedik Cas Mudde és Petr Kopecký is, az ő fogalomalkotásukban az euroszkeptikus Taggart és Szczerbiak puha euroszkepticizmusának, míg az EU-ellenes (*eurorejector*) a kemény euroszkepticizmusnak feleltethető meg (Kopecký-Mudde, 2002). Ezzel szemben e sorok szerzője korábbi kutatásai során azt találta, hogy az euroszkeptikus pártok számára nem a tagsághoz, hanem a föderalizmus felé vezető integrációs folyamathoz való viszony számít kardinális kérdésnek (Dúró, 2010).

A kutatás során elemzésre került a parlamenti és/vagy európai parlamenti képvisellel rendelkező valamennyi párt programja a három balti országban. Emellett a meglehetősen hiányos nemzetközi szakirodalom megállapításaira is igyekeztem támaszkodni. Az előzetes eredményeimet ellenőrizendő, megvizsgáltam a Lisszaboni Szerződésről szóló parlamenti és európai parlamenti szavazásokat is.

Jelen dolgozatban amellet fogok érvelni, hogy a három balti országból kettőben, Litvániában és különösen Lettországbán az euroszkeptikus pártoknak további növekedési potenciáljai vannak, míg Észtországban szavazói oldalról nem igazán mutatkozik igény markáns euroszkeptikus erőre.

Mielőtt azonban elkezdeném részletesen tárgyalni az euroszkepticizmust, célszerűnek látszik definiálni magát a fogalmat. Euroszkeptikus pártnak tekinthető az a tömörülés, amely a politikai uniót vagy annak valamely részét, illetve az EU döntéshozatali folyamatát, mechanizmusát ellenzi vagy bírálja, ahol a bírálat elsősorban elvi, nem pedig közpolitikai alapú (Dúró, 2010: 53). Mindezt azért tartom fontosnak most definiálni, hiszen

¹ Ez a tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP program Hatékony állam, szakértő közigazgatás, regionális fejlesztések a versenyképes társadalomért alprojektjében, az Állam és polgárai műhelyben készült. A tanulmány a 2011. december 2-4. között Kolozsváron lezajlott RODOSZ-konferenciára elküldött tanulmány átdolgozott, bővített, frissített változata.

a pártok vizsgálatánál egyértelműsíteni kell, hogy mi tekinthető euroszkepticizmusnak és mi nem. A fenti meghatározás alapján semmiképpen nem euroszkeptikus magatartás az, ha egy párt azért bírálja az Európai Unió egy-egy közpolitikáját, mert azt nem tartja megfelelőnek.

A tanulmány három nagyobb szerkezeti egységből áll össze. Az első részben röviden áttekintem az euroszkepticizmus szakirodalmát és a dolgozat folyamán végig használt fogalmakat. Ezt követően elemzem a három ország euroszkeptikus pártjait, röviden kitérve a „vitás” esetekre, azaz azokra a pártokra, melyeket egyes szerzők euroszkeptikusnak tartanak, mások pedig nem. A dolgozat utolsó néhány oldalán munkám legfontosabb eredményeit ismertetem.

Az euroszkepticizmus fogalma és alkalmazása

Jelen tanulmány keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy a pártalapú euroszkepticizmus szakirodalmáról alapos áttekintést adjon, így a fókusz – ahogyan azt már a bevezetőben jeleztem – a leginkább elterjedt definíciókra, a Taggart-Szczerbiak szerzőpáros meghatározásaira helyezem.² A páros, ahogyan fentebb már jeleztem, két nagyobb csoportot, kétféle euroszkepticizmust határozott meg: kemény és puha euroszkepticizmust. Az 1. táblázat szemlélteti a kategorizálás gyakorlatba ültetését a Balti államokban.

1. táblázat: Kemény és puha euroszkeptikus pártok a Balti országokban

Ország	Kemény euroszkeptikus	Puha euroszkeptikus
Észtország	Észt Szociáldemokrata Munkáspárt Észt Kereszténydemokraták Észt Függetlenségi Párt	Észt Centrum Párt Észt Reformpárt Észtországi Népi Unió Észtországi Orosz Párt
Lettország		Lett Szociáldemokrata Munkáspárt Hazáért és Szabadságért
Litvánia		Litván Centrum Unió Litván Parasztpárt

Forrás: Taggart-Szczerbiak, 2008: 12.

Világos, hogy atáblázat nem a jelenkori állapotokat tükrözi, hiszen több, ma már nem létező formáció is megtalálható benne, ugyanakkor kiindulási alapnak kiváló. Az Észt Szociáldemokrata Munkáspárt (ESDTP) neve ma már Észt Egyesült Baloldali Párt (EVP), ugyanakkor – hasonlóan az Észt Kereszténydemokratákhoz (EKD), az Észt Függetlenségi Párthoz (EIP) és az Észtországi Orosz Párthoz (VEE) e tanulmány keretei között nem kerülnek elemzésre, hiszen sem parlamenti, sem pedig európai parlamenti képviselővel nem rendelkeznek. A tanulmány megírásának pillanatában hasonló a helyzet a Lett Szociáldemokrata Munkáspárttal (LSDSP). Szó lesz viszont a Litván Parasztpárt (LVP) utódszervezetéről, a Litván Paraszt Népi Unióról (LVLS) és a Litván Centrum Unió (LCS) utódjáról, a Liberális és Centrum Unióról (LiCS).

Mint a fentiekből is kitűnik, az euroszkeptikus pártokat elsősorban az EU-tagsághoz való hozzáállás alapján vizsgálja a szakirodalom, és nem fordít kellő figyelmet sem arra, hogy EU-ellenes (azaz kemény euroszkeptikus) releváns párt nagyon kevés van mind a térségben, mind pedig Európában (a tanulmány során vizsgált pártok között nem található ilyen), sem pedig arra, hogy ezek a pártok mi alapján bírálják az Európai Uniót. Éppen ezért alapvetően elvetem (bár támpontként használni fogom) a Taggart-Szczerbiak szerzőpáros csoportosítását. Helyette a hangsúlyt az integrációhoz való viszonyra (Lisszaboni Szerződés), illetve a kritikák okaira helyezem, ez alapján különböztetek meg

² Az euroszkepticizmus irodalmához bővebben lásd még Harmsen-Spiering, 2005; Kaniok, 2009; Sørensen, 2007.

pro-föderalista és anti-föderalista euroszeptikus, illetve szuverenitás alapú, demokrácia alapú, baloldali, regionális/etnikai alapú, semlegesség alapú, kelet-európai és agrár alapú euroszeptikus pártokat (Dúró, 2010). Ezt a tipológiát szemlélteti a 2. táblázat.

2. táblázat: Az euroszepticismus tipológiája

	anti-föderalista	pro-föderalista
Szuverenitás		
Demokrácia		
Baloldali		
Regionális/etnikai		
Semlegesség		
Kelet-európai		
Agrár		

Forrás: Dúró, 2010: 58.

Atáblázat szükségessé teszi a fogalmak pontos meghatározását. Természetesen anti-föderalista euroszeptikus párt alatt azon pártokat értem, melyek elutasítják az Európai Unió egyre inkább föderálissá váló berendezkedését. Ezek a pártok az európai együttműködést a Maastrichti Szerződés előtti állapotoknak megfelelően kormányközi szinten működtetnék. Ezzel szemben a pro-föderalista pártok a föderalizmust legalább néhány területen elfogadhatónak, sőt kívánatosnak tartják európai szinten, ugyanakkor vagy a status quo fenntartásában váltak érdekeltté, vagy pedig egyes területeken lebontanák az integrációt. Szuverenitás alapú euroszepticismuson értem azt, ha egy párt az integrációt vagy annak valamely részét azért ellenzi, mert az hazája szuverenitását csorbítja, illetve ha kritikája középpontjában a nemzeti szuverenitás és/vagy a nemzeti érdek sérelmének vélt vagy valós bekövetkezése áll.

A demokrácia alapú euroszepticismus az Európai Unióban meglévő úgynevezett „demokrácia-deficiten” alapul, melyhez hozzájön a bürokratikus intézményrendszer és a gyakran francia, német és brit dominanciájú döntéshozatal bírálata.

Baloldali euroszepticismus alatt az euroszepticismus azon válfaját értem, amikor az érvek klasszikusan baloldali értékeken nyugszanak: szociális érzékenység, pacifizmus, antikapitalizmus, globalizáció-ellenesség.

A regionális-etnikai alapú euroszepticismus kategóriájába tartozó pártok két dolgot kritizálnak: egyrészt az EU döntéshozatali mechanizmusát, melyből a régiók nagyrészt ki vannak zárva (pl. Európai Tanács, Európai Bizottság), másrészt regionális sajátosságok mentén bírálnak (pl. a Közös Halászati Politikát).

A semlegesség alapú euroszepticismus során a közös hadsereg felállítása miatt létrejövő katonai szövetségi rendszerről (WEU), illetve annak bírálatáról, az abból való kimaradás igényéről van szó, mely természetesen nehezen választható el a NATO-ellenességtől.

Kelet-európai euroszepticismuson a 2004-07-ben csatlakozott országok pártjainak azon kritikáit értem, melyek abból fakadnak, hogy ezek az országok a többihez képest később és rosszabb feltételekkel csatlakoztak. Mint később rá fogok mutatni, ez az a kategória, amely leginkább összefügg azzal, hogy a politikai átmenet a térségben hogyan ment végbe.

Agrár alapú euroszepticismuson azt értem, amikor egy párt az EU-val szembeni kritikáját hangsúlyosan az agrárium irányából fogalmazza meg. Ezen bírálatok alapja leginkább abból fakad, hogy a mélyítéssel folyamatosan csökkenő részesedést kap a Közös Agrárpolitika az EU költségvetésében, éppen ezért az agrárérdekek védelmét felvállaló pártok egy része az integrációs *status quo* fenntartásában vált érdekeltté, mivel egy esetleges újabb mélyítéssel az agrárpolitika még kevesebb pénzhez jutna.

Fontos leszögezni, hogy a fenti kategóriák nem egymást kizáró kategóriák, azaz attól, hogy például egy párt keményen bírálja az Európai Unió döntéshozatali mechanizmusát, még nem szükségszerű, hogy nem fogja ellenezni a mélyítést a nemzeti szuverenitásra való hivatkozással.

Átmenet a Balti államokban

Miután 1991-ben *de facto* mindhárom Balti ország függetlenedett a Szovjetuniótól, ezen államok nagyon gyorsan a nyugati szövetségi rendszer felé kezdtek orientálódni. Egy úttal radikális – és nagyrészt sikeres – gazdasági reformokat hoztak, amelyeknek köszönhetően mindhárom köztársaság piacgazdasággá vált. Észtország és Lettország ugyanakkor a nagyszámú oroszajkú kisebbséggel találta magát szembe: mindkét ország rendkívül szigorú szabályozással élt az állampolgárság terén, mely hontalanná tette az orosz kisebbség többségét. (Berglund et al., 2004: 49-50). A probléma hátterében az állt, hogy a szovjet uralom alatt többszázezer oroszajkú költözött a három Balti tagköztársaságba, akik elsősorban Moszkva utasításainak végrehajtásáért feleltek. A rendszerváltás után ugyanakkor ezek a csoportok elvesztették befolyásukat, az új politikai elit pedig rendkívül ellenségesen viselkedett a volt kommunistákkal: azok, akik vagy akiknek felmenői az 1940-es megszállást megelőzően nem voltak észt/lett állampolgárok, nem kapták meg automatikusan azt.

A rendszerváltást követő években a radikális reformoknak köszönhetően mindhárom gazdaság nőni kezdett, az észt és a lett gazdasági növekedés a lengyelhez és a magyarhoz hasonló mértéket öltött (Lagerspetz-Vogt, 2004: 58). A fő törésvonalat az észt és a lett társadalomban a mai napig az etnikai jelenti, amely oly módon is megnyilvánul, hogy az orosz kisebbséget képviselő pártokat egyszerűen nem engedik kormányra kerülni a többségi etnikumhoz tartozó tömörülések.³ Ugyanakkor a nagymértékű gazdasági növekedés a 2000-es évekre mindhárom Balti állam esetében gazdasági válságot idézett elő, amely Lettországbán a 2008-ban kirobban pénzügyi válsággal csak tovább fokozódott. Dombrovskis miniszterelnöksége (2009-) óta folyamatosak a megszorítások.

A Balti államok pártjai

Az alábbiakban górcső alá veszem a térség országainak pártjait, hogy vajon hogyan vélekednek 2011-ben az Európai Unióról, az integrációról, a Lisszaboni Szerződésről. Természetesen részletesen csak az euroszkeptikus pártok kerülnek kifejtésre, hiszen amelyik párt nem bírálja az EU-t, az jelen dolgot szempontjából irreleváns.

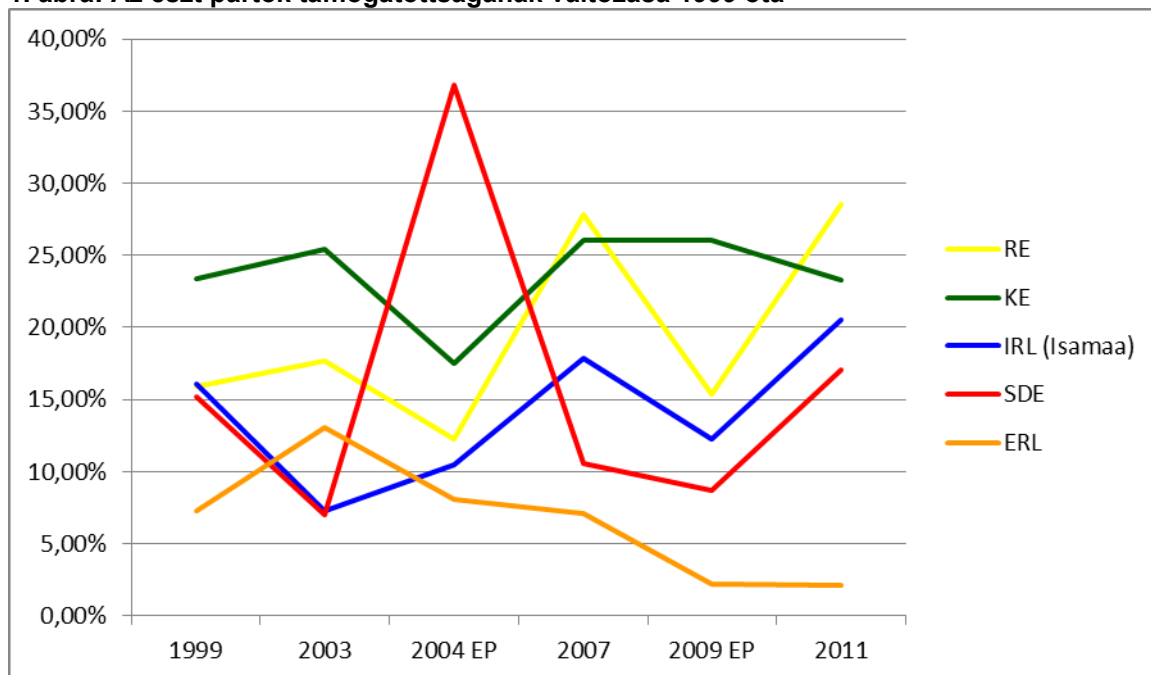
Észtország

Az észt pártrendszer a Balti országokban talán a legnagyobb fokú stabilitást mutatja a '90-es évek közepétől-végétől. A napjainkban a *Riigikoguban* képviselettel rendelkező pártok vagy azok elődszervezetei már jó tíz esztendeje részei az észt politikai életnek, komolyabb átrendeződést talán csak a konzervatív tábor viszonylagos szűkülése, a jobboldali liberális Reformpárt továbbberősödése és 2011-ben a Népi Unió kiesése jelentett (1. ábra). Látható, hogy a Centrupárt viszonylag stabil támogatottságot élvez, a Reformpárt a 2007-es választástól tekinthető nagy pártnak. Az EP-választásokon a szavazók mindkét alkalommal rendkívül eltérő mértékben támogatták a pártokat a

³ Kivételt ez alól az Észt Centrupárt képez, amely 2002-03-ban, valamint 2005 és 2007 között rövid ideig tagja volt a kormánykoalíciónak.

parlamenti voksolásokhoz képest: 2004-ben a szociáldemokraták kiugró sikere, 2009-ben pedig Indrek Tarand független jelölt (25,8%) eredménye borította fel az erőviszonyokat.

1. ábra: Az észti pártok támogatottságának változása 1999 óta

Forrás: Nohlen-Stöver, 2010: 569-581

A szavazók tehát elfogadták a jelenlegi pártokat, szavazatukat nem adják új vagy marginális formációkra. Ez annak fényében érdekes, hogy az EU-tagságot elutasító pártok támogatottsága összesen sem éri el az 5%-ot, miközben az EU-csatlakozásról szóló népszavazáson a megjelentek (64%-os volt a részvétel) harmada szavazott nemmel (Mikkel, 2003: 1). A jelenlegi négy parlamenti és EP-képvisellel rendelkező párt közül a Taggart-Szczerbiak-szerzőpáros két pártot minősített euroskeptikusnak, az Észt Reformpártot (RE) és az Észt Centrupártot (KE) (Taggart-Szczerbiak, 2008: 12). Mindkét párt 1995 óta tagja az észti parlamentnek, a *Riigikogunak*, és szinte soha nem ért el egyik párt sem 15 százaléknál gyengébb eredményt parlamenti választáson, sőt a 2007-es és a 2011-es választáson is e két párt bizonyult a két legerősebbnek. Mint a 3. táblázatból kiderül, nem feltétlenül van igaza a szerzőpárosnak e pártok kapcsán.

3. táblázat: A Lisszaboni Szerződésről szóló parlamenti és európai parlamenti szavazás.

Párt	Parlament				EP			
	I	N	T	H	I	N	T	H
Észt Reformpárt	30	1	0	0	1	0	0	0
Észt Centrupárt	24	0	0	5	1	0	0	0
Hazáért és Köztársaságért Unió	19	0	0	0	1	0	0	0
Szociáldemokrata Párt	9	0	0	1	2	0	0	1
Észtországi Zöldek	6	0	0	0	-	-	-	-
Észtországi Népi Unió	3	0	0	3	-	-	-	-
Összesen	91	1	0	9	5	0	0	1

A táblázatban az I, N, T és H oszlopok rendre az igen és a nem szavazatokat, a tartózkodást és a szavazásról való hiányzást jelölik.

Forrás: Riigikogu, 2008; Eurowatch, 2008

A 2007-es és a 2011-es parlamenti választásokat is az Észt Reformpárt (RE) nyerte. A párt egyértelműen piacpárti liberális agendával rendelkezik, ugyanakkor

meglehetősen érdekes, hogy a tömörülést bárki is euroszeptikusnak találja. Ennek oka nem csak az, hogy a Lisszaboni Szerződést támogatták (3. táblázat), hanem az is, hogy programjukban is a mélyülő Európai Unió mellett foglalnak állást. A Reform Párt szerint Észtországnak aktív szerepet kell játszania a nemzetközi szervezetekben, így az Európai Unióban is, amelynek mélyítését és bővítését is támogatja a párt (RE, 2011: 67-68).

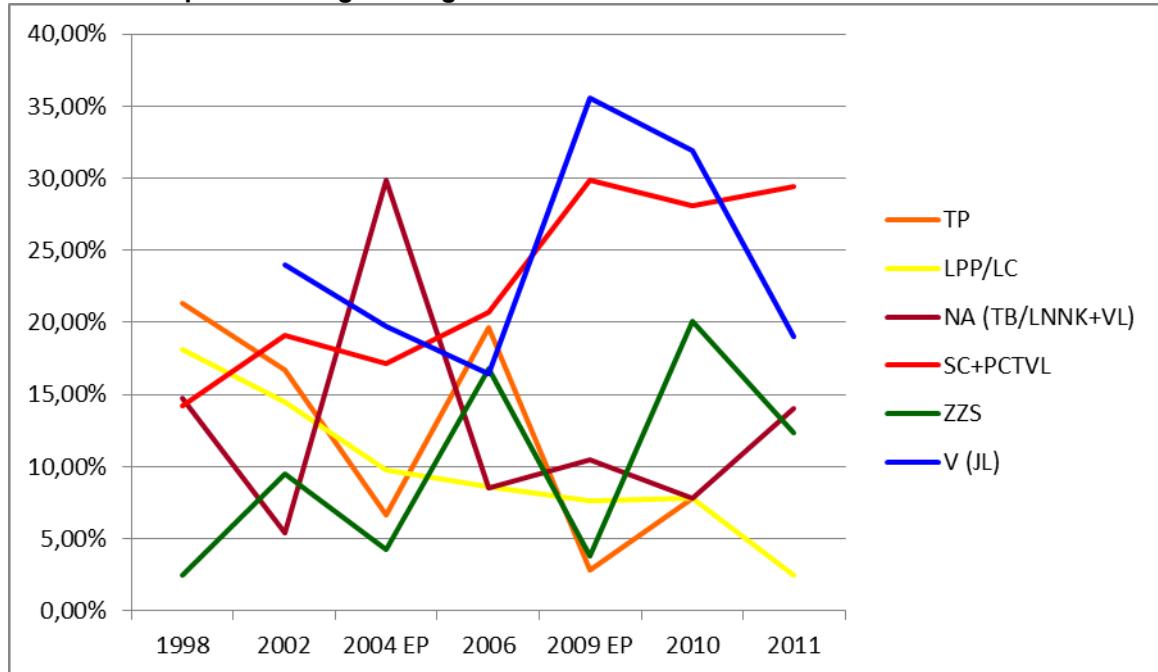
Kicsit más a helyzet a politikai közép másik jelentős erejével, az oroszajkúak szavazataira is építő, inkább baloldali, centrista, populista, semmint liberális Észt Centrum Párttal (KE). A párt meglehetősen megosztott volt a 2003-as EU-csatlakozási népszavazás kampánya előtt, végül a csatlakozás ellen kampányoltak. Euroszeptikus retorikája leginkább az átalakulás veszteseinek szólt, akik között nagy számban vannak jelen a párt egyik hagyományos bázisának számító oroszajkúak (Mikkel-Kasekamp, 2008: 302). Emellett a puha euroszepticismus inkább a párt *catch-all* jellegét hivatott jelezni, a kritika középpontjába pedig a nemzeti érdek sérülését helyezték (Mikkel, 2003: 4). Később ugyanakkor a párt képviselői – a többi észt párthoz hasonlóan – támogatták a Lisszaboni Szerződést (3. táblázat), így egyértelműen pro-föderalista pártról van szó. Ugyanakkor a párt programjában hangsúlyozza, hogy a fő cél az EU-n belül is a nemzeti érdekvédelem és a szuverenitás megtartása, ugyanakkor az Európai Unió mélyítésének támogatása a program több pontján is visszaköszön (pl. kül- és biztonságpolitika) (KE, 2005.). Mindezek alapján a párt leginkább a szuverenitás alapú, pro-föderalista euroszeptikus pártok közé sorolható be.

Összességében elmondható, hogy a 2003-as népszavazáson próbált euroszeptikus üzenetekkel is operálni az Észt Centrum Párt, azonban euroszeptikus erő annak ellenére sem volt képes megerősödni (még EP-választáson sem), hogy a 2003-as népszavazáson a szavazók közel harmada voksolt a csatlakozás ellen. Ezek a – többségében oroszajkú – szavazók döntően ma is a Centrum Pártot támogatják. Ennek oka egyfelől abban rejlik, hogy a Centrum Párt felvállalja az oroszajkú és/vagy kommunista múltú emberek képviseletét, másfelől pedig az észtországi lakosság – ellentétben a litvánokkal és különösen a lettekkel – bízik az Európai Unióban. A legfrissebb, 2011. tavaszi Eurobarometer adatai szerint a lakosság 61 százaléka bízik az Európai Unióban és mindössze 27 százaléka nem (Standard Eurobarometer, Észtország, 2011). Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy Észtország – szemben a másik két balti állammal – viszonylag jól profitált az EU-tagságból és 2011. január 1-jén bevezette az eurót fizetőeszközként, másrészt pedig már a 2003-as, EU-csatlakozásról szóló népszavazás során is úgy vélték az észtok, hogy az EU-tagság gátat szab az orosz imperializmusnak (Lust, 2006: 15), azaz az oroszellenesség elég erős magyarázó tényezője az EU-optimista álláspontnak.

Lettország

Az Európai Unió tagállamainak pártrendszerei közül talán a legváltozékonyabb a lett (2. ábra), ráadásul ennek a változékonyágnak a csúcsa a 2010-es és 2011-es választás. 2010 őszén öt pártszövetség lépte át az 5 százalékos küszöböt, ám ez összesen tizenegy pártot jelentett a parlamentben. A választás óta összesen hat párt szűnt meg, melyek közül öt valamelyik új pártba olvadt bele, egy pedig feloszlatta magát. Emellett a 2011 nyaráig államfői tisztséget betöltő Valdis Zatlers is létrehozott egy új tömörülést, a Zatlers Reform Pártját (ZRP), amely második helyen végzett a 2011. szeptemberi választásokon. Ezt egészíti ki egy további párt, amelyik kizárólag EP-mandátummal rendelkezik. A rendszerben viszonylagos stabilitást az orosz pártok (PCTVL, Harmónia Közép) szavazataránya képez, az EP-választások pedig még a parlamenti voksolásokhoz képest is rendkívüli választói illékonyaságról tanúskodnak.

2. ábra: A lett pártok támogatottságának változása 1998 óta

Forrás: Nohlen-Stöver, 2010: 1105-1122

A 2011-es választás előtt a lettországi pártokat és pártszövetségeket illetően valamelyest egyszerűsödött a helyzet 2010-hez képest. A 2010-es választásokon győztes konzervatív Egység elnevezésű szövetség három pártja, az Új Kor, a Polgári Szövetség és a Társaság egy Más Politikáért 2011 nyarán egyesült és megtartva az egység nevet immár önálló pártként politizál. Hasonló a helyzet a nacionalista Nemzeti Szövetséggel, melynek két tagpártja, a Hazáért és Szabadságért/Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom (TB/LNNK) és a Mindent Lettországotért (VL) döntött az egyesülés mellett. A jobboldalon a Jó Lettországotért szövetség pártjai közül a Néppárt 2010-ben feloszlatta magát, míg a Lettország Első Pártja/Lett Út (LPP/LC) nevű tömörülés önállóan indult, ám alig több mint két százalékos eredményt ért el, így a 2011-es választás után ez a párt is beszüntette működését. Megmaradt a Zöldek és Parasztok Uniója (ZZS), amely a Lett Parasztszövetségből és a Lett Zöld Pártból áll, illetve a baloldali Harmónia Közép, mely mára a Harmónia Szociáldemokrata Pártból (SDPS) és a Lett Szocialista Pártból (LSP) tevődik össze. A fenti pártok közül Taggart és Szczerbiak a Hazáért és Szabadságért (TB/LNNK) pártot tartotta csak euroszkeptikusnak, ám érdemes vizsgálandó folytatni a Harmónia Közép szélsőbaloldali tagpártja, a Lett Szocialista Párt esetében is.

Érdemes jó előre világossá tenni, hogy az Európai Unió elutasíthatósága Lettorszában a legmagasabb a balti államok között (Standard Eurobarometer, Lettország, 2011), ami alapján egyértelműen várható lenne erős euroszkeptikus párt a pártrendszerben. A 2003-as népszavazást megelőző hónapokban a közvélemény-kutatások szerint a teljes népesség több mint harmada volt a csatlakozás ellen, sőt 2002 februárjában a tagságot ellenzők tábora volt relatív többségben (a bizonytalanok rendre a társadalom 20-25%-át tették ki). Annak, hogy végül a népszavazáson az arányok kicsit eltolódtak a csatlakozást támogatók felé (67-33), elsősorban az az oka, hogy valamennyi akkori parlamenti párt támogatta Lettország EU-csatlakozását, illetve hogy az ellenzők tábora kicsi és megosztott volt (Pridham, 2003: 7-8).

Ezen előzmények ismeretében talán meglepő, hogy a 2011. szeptemberi választást követően mindössze egyetlen önálló euroszkeptikus párt volt a *Saeimában*, a Nemzeti Szövetség (NA), ám – mint az a 4. táblázatból kitűnik – még ezen párt két elődpártjának képviselői sem utasították el maradéktalanul a Lisszaboni Szerződést. A párt – mint

ahogyan azt említettem már – 2011 nyarán jött létre a Hazáért és Szabadságért/Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom (TB/LNNK) és a Mindent Lettorszáért (VL) pártok egyesüléséből. E két tömörülés a 2010-es választáson is már szövetségben indult (7,7%) és közös frakciót tartott fenn a 2010-11-es parlamentben. A 2011-es választáson a szavazatok közel 14 százalékát szerezte meg, kis híján megduplázva támogatottságát. 2011-es programja szerint a párt Európa-politikája a 2009-es Prágai Nyilatkozaton alapszik. Ez a nyilatkozat az alapítódokumentuma⁴ az Európai Konzervatívok és Reformisták Szövetsége (AEER) elnevezésű európai pártnak, amely az Európai Konzervatívok és Reformisták (ECR Group) nevet viselő, önmagát anti-föderalistaként meghatározó európai parlamenti frakció mögött áll. A Nemzeti Szövetség programja egyértelműsíti, hogy a párt elutasítja a föderális EU-t és a tagállami szuverenitás védelmére kel (NA, 2011: 30). Ez némileg ellentmondani látszik annak, hogy a TB/LNNK képviselői támogatták a Lisszaboni Szerződés ratifikációját, annak viszont nem, hogy a TB/LNNK a 2004-es EP-választást a nemzeti szuverenitást hangsúlyozó kampánnyal nyerte meg (Pridham, 2004: 6; Auers, 2005: 753). A párt mindig is meglehetősen ellentmondásosan viszonyult az Európai Unióhoz. A 2000-es évek elején még kacérkodott a tagság elutasításával, ám végül attól félve, hogy Lettország a tagság elutasításával komoly támogatásoktól esne el, álláspontját 2003-ban támogatóra változtatta (Taggart-Szczerbiak, 2005: 163).

A Nemzeti Szövetség, melyben 2010-től a radikális jobboldali, a Lisszaboni Szerződést elutasító Mindent Lettorszáért volt az erősebb tagpárt, a programban magát anti-föderalistának és eurorealistának definiálja (NA, 2011: 30). A nemzeti szuverenitást középpontba állító anti-föderalista euroszepticismus a párt esetében annak nacionalizmusa mellett azzal magyarázható, hogy a kommunizmus alatt Lettország nem volt független állam, ezért a lettekben a mai napig van egyfajta félsz a nemzeti függetlenség elvesztésétől. A TB/LNNK bázisát alapvetően a diplomások és középosztálybeliek adták (Smith-Silvertsen, 2004: 98, 114). Ez az utóbbi időben egy kicsit megváltozott, ugyanis a párt 2011-re jelentősen növelte szavazói számát.

4. táblázat: A Lisszaboni Szerződésről szóló parlamenti és európai parlamenti szavazás. Atáblázatban az I, N, T és H oszlopok rendre az igen és a nem szavazatokat, a tartózkodást és a szavazásról való hiányzást jelölik.

Párt	Parlament				EP			
	I	N	T	H	I	N	T	H
Néppárt (2011-ben megszűnt)	18	0	0	4	1	0	0	0
Új Kor (2010-től az Egység része)	9	1	0	4	2	0	0	0
Polgári Szövetség (2010-től az Egység része)	5	0	1	1	-	-	-	-
Társaság egy Más Politikáért (2010-től az Egység része)	1	0	0	0	-	-	-	-
Harmónia Közép	11	0	0	6	-	-	-	-
Zöldek és Parasztok Uniója	14	0	0	3	-	-	-	-
Lettország Első Pártja/Lett Út (2011 végén megszűnt)	8	1	0	1	1	0	0	0
Hazáért és Szabadságért	4	0	0	1	4	0	0	0
Mindent Lettorszáért	0	1	0	0	-	-	-	-
Az Emberi Jogokért az Egységes Lettországon	0	0	0	6	1	0	0	0
Összesen	70	3	1	26	9	0	0	0

Forrás: Saeima, 2008; Eurowatch, 2008

A 2010-es választásokon a második legtöbb szavazatot a Harmónia Közép elnevezésű, baloldali, orosz kisebbségi érdekeket képviselő szövetség kapta. A formáció

⁴ A dokumentum teljes szövege elolvasható az AEER honlapján, az aecr.eu oldalon.

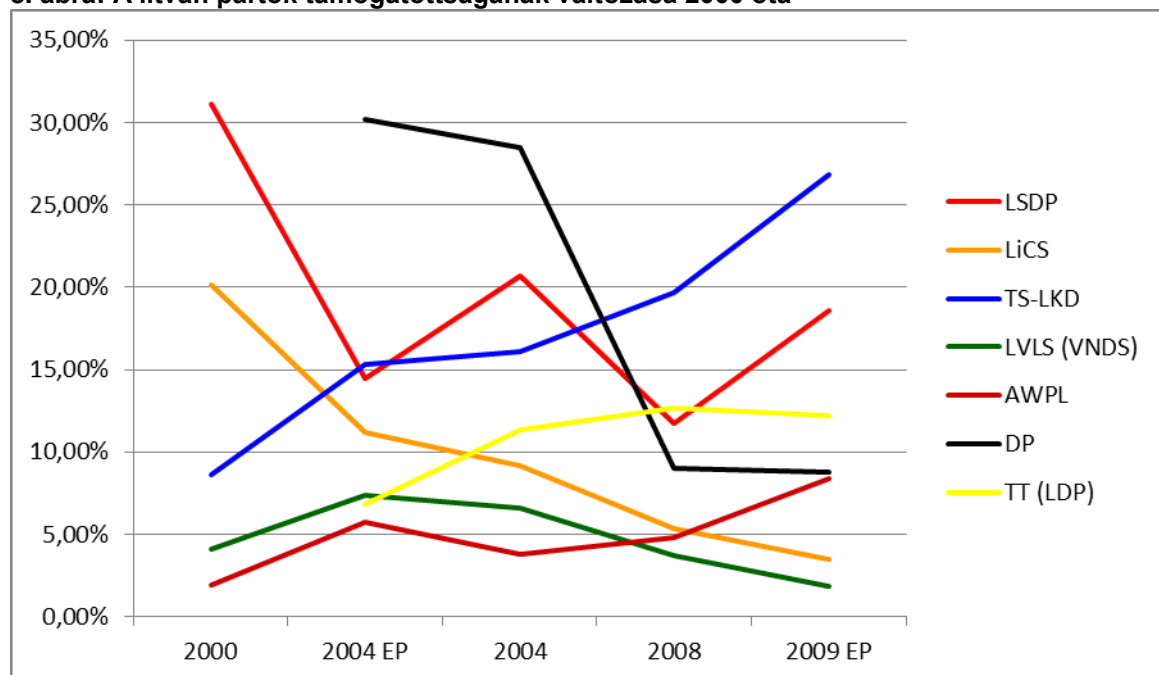
gerincét a Harmónia Szociáldemokrata Párt (SDPS) jelenti, melynek programja egy az egyben a Harmónia Közép programjává vált. Ez a manifesztum azonban egyáltalán nem tekinthető euroszeptikusnak. Más a helyzet a szövetség másik tagjával, a kommunista elveket valló Lett Szocialista Párttal (LSP). A párt nem ért egyet az EU-val, mert abban a kapitalizmus megtestesülését látja, ami pedig ellentétes az LSP fő céljával, a szocializmus megvalósításával (LSP, 2005: 40). Figyelembe véve, hogy az LSP célja a szocializmus, a párt egyértelműen kemény euroszeptikus, hiszen törekvései szöges ellentétben állnak a jelenlegi európai integrációval.

Alapvetően tehát látható, hogy Lettorszáiban annak ellenére sem tudtak tartósan megerősödni az euroszeptikus pártok, hogy az EU elutasíthatósága máig itt az egyik legmagasabb. Ennek persze több oka van, az egyik – amit már Észtország esetében is említettem –, hogy elsősorban az oroszok lakossága van az EU ellen. Jelentős indok az is, hogy azon szavazók számára sem központi kérdés az Európai Unió, akik szerint Lettország EU-tagsága rossz dolog. Mindemellett az erős euroszeptikus párt hiánya magyarázható a pártrendszer rendkívüli mértékű változékonyságával is. A Nemzeti Szövetség 2011-es előretörésével ugyanakkor elképzelhető, hogy a későbbiekben tartósan erős euroszeptikus párt is lesz a pártrendszerben.

Litvánia

A litván pártrendszer talán legfőbb jellemzője, hogy szinte minden választáson tűnik fel új párt, amely képes a szavazatok akár 15-20 százalékát is megszerezni (3. ábra).⁵ A másik fontos momentum a vegyes választási rendszer, ami azt okozza, hogy az 5%-os küszöböt átlépő pártok mellett rendre adódik olyan tömörülés, amely képes egyéni mandátumot szerezve parlamenti képviselőhez jutni. Stabilitásról ugyanakkor nehéz beszélni, nem csak az új pártok feltűnése, de a már meglévő pártok támogatottságának ingadozása miatt is.

3. ábra: A litván pártok támogatottságának változása 2000 óta

Forrás: Nohlen-Stöver, 2010: 1201-1218

Jelen dolgozat keretei között összesen négy párt kerül reflektorfénybe, noha az 5 százalékos támogatottságot ezek közül csak kettő érte el a legutóbbi parlamenti választás

⁵ Jó példa erre 2004-ben a Munkáspárt, 2008-ban pedig a Nemzeti Feltámadás Pártja.

(2008) alkalmával, ráadásul az egyik – mint később rámutatok – nem tekinthető euroszkeptikus pártnak. Ami a litván euroszkepticizmust illeti, eléggé más képet mutat, mint az észti vagy a lett. A 2003-as népszavazáson – a legfontosabb pártok támogatása mellett – 91 százalékos arányt tettek ki az „igen” szavazatok, így Litvániában volt a legmagasabb az EU-csatlakozást támogatók aránya a 2004-es belépőknél (Mažylis-Unikaitė, 2003: 9). Mint az az 5. táblázatból kiderül, a Lisszaboni Szerződést kifejezetten ellenző pártot nem lehet találni a *Seimas*-ban.

5. táblázat: A Lisszaboni Szerződésről szóló parlamenti és európai parlamenti szavazás.

Párt	Parlament				EP			
	I	N	T	H	I	N	T	H
Litvániai Szociáldemokrata Párt	32	0	0	6	2	0	0	0
Szülőföld Unió	22	0	0	3	1	0	0	0
Munkáspárt	3	3	10	7	3	0	0	1
Litvániai Paraszt Népi Szövetség	4	1	5	1	1	0	0	0
Rend és Igazságosság	4	1	5	1	1	0	0	0
Liberális és Centrum Unió	6	0	0	4	1	0	0	0
Új Szövetség	6	0	1	3	-	-	-	-
Litván Köztársaság Liberális Mozgalma	3	0	2	4	1	0	0	0
Litvániai Lengyelek Választási Akciója	1	0	0	1	-	-	-	-
független képviselők	2	0	0	0	2	0	0	0
Összesen	83	5	23	30	12	0	0	1

A táblázatban az I, N, T és H oszlopok rendre az igen és a nem szavazatokat, a tartózkodást és a szavazásról való hiányzást jelölik.

Forrás: Seimas, 2008; Eurowatch, 2008

Litvániában igazán komoly nacionalista párt nincsen, a nacionalista érzelmű szavazók a nemzeti konzervatív Rend és Igazságosság (TT) pártjára adják szavazatukat. A Párt eredendően liberális, liberál-konzervatív agendával alakult 2002-ben Liberális Demokrata Párt (LDP) néven (Krupavicius, 2006). Rolandas Paksas, a párt mindezidáig egyetlen tényleges vezetője⁶ korábban miniszterelnök (1999) és elnök is volt (2003-04), ám miután állampolgárságot ígért az elnöki kampányban őt komoly pénzekkel támogató donornak, *impeachment* eljárással 2004-ben megfosztották ez utóbbi tisztségétől is. Paksas már a kampányban kinyilvánította, hogy támogatja Litvánia EU- és NATO-csatlakozását (Krupavicius, 2003). Az LDP végül 2006-ban változtatta nevét Rend és Igazságosságra, ami egyúttal a konzervatívabb irányvonal kezdetét is jelzi. A TT megosztottnak bizonyult a Lisszaboni Szerződéshez való viszonyban (5. táblázat). EP-képviselői 2009-ben az anti-föderalista Szabadság és Demokrácia Európája (EFD) elnevezésű euroszkeptikus képviselőcsoporthoz csatlakoztak. A párt 2009-es programja szerint a függetlenség alapja az önálló döntéshozatal, éppen ezért nem tudják feltétel nélkül támogatni az európai integráció további mélyülését (TT, 2009: 1).

2004-ben alakult a centrista Munkáspárt (DP), amely mind az az évi EP-, mind pedig a parlamenti választást megnyerte. Noha parlamenti frakciója szétszavazott a Lisszaboni Szerződés ratifikációjának kérdésében, a pártot egyáltalán nem lehet euroszkeptikusnak tekinteni. A DP kiáll az EU mélyítése mellett, különösen fontosnak tartja a közös kül- és biztonságpolitika megvalósulását, illetve az Európai Bizottság és Európai Parlament megerősítését (DP, 2010: 80).

⁶ Amíg Paksas az államfői posztot töltötte be (2003-04), átmenetileg Valentinas Mazuronis volt a párt vezetője, ám a tényleges irányítás Paksas kezében maradt.

Nem sokkal maradt 2008-ban az 5 százalékos küszöb alatt a Litvániai Lengyelek Választási Akciója (AWPL), ugyanakkor képes volt egyéni mandátumokat szerezni, mivel a lengyel kisebbség földrajzi elhelyezkedése viszonylag koncentrált, tagjai pedig nagyobb választási aktivitást mutatnak, aminek köszönhetően az AWPL 2009-ben EP-mandátumot is szerzett. A párt annak ellenére sem tekinthető euroszeptikusnak, hogy a brit konzervatívok által dominált, papíron euroszeptikus frakcióba ült képviselőjük az Európai Parlamentben. Az AWPL az európai uniós forrásokban látja garantálni a társadalmi különbségek csökkentését (AWPL, 2008).

2008 ősze óta szintén kizárólag egyéni mandátumainak köszönheti jelenlétét a *Seimas*-ban a komoly történelmi hagyományokkal rendelkező Litvániai Paraszt Népi Szövetség (LVLS). Az LVLS-t szintén nem lehet euroszeptikusnak tekinteni, mivel a párt szerint a legfőbb cél az európai politikában egy egységes és erős Európa (LVLS, 2008: 120).

Összességében le lehet szögezni, hogy a litván pártviszonyok megfelelnek annak, amit a 2003-as népszavazáson lehetett tapasztalni, azaz az EU-t elutasítók is csak a föderális Európát nem egészében elfogadó Rend és Igazságosságra vagy esélytelen kis pártokra tudnak szavazni. Ugyanakkor a TT támogatottsága magasabb, mint az EU-csatlakozást elutasító szavazók aránya, amelyre háromféle, egymást nem kizáró magyarázatot lehet adni. Egyrészt betudható annak, hogy a Rend és Igazságosság mérsékeltebb európai kérdésekben (nem utasítja el teljes egészében a föderalizmust). Valószínűleg szerepet játszik az is, hogy a litvánok sem bíznak már annyira az Európai Unióban (52%) (Standard Eurobarometer, Litvánia, 2011). A harmadik magyarázó tényezőnek egyértelműen az számít, hogy Litvániában – a másik két Balti-államhoz hasonlóan – nem az európai ügyek jelentik a politikai napirend fókuszpontját, így a szavazók nem az európai kérdés mentén választanak pártot.

Konklúzió

A fentiekben áttekintettem Észtország, Lettország és Litvánia pártrendszerét az európai dimenzió felől, melyet a 6. táblázat foglal össze. Általánosságban elmondható, hogy mindhárom balti államban a nemzeti szuverenitásra hivatkozva bírálják az euroszeptikus pártok leginkább az Európai Uniót, ugyanakkor Lettország esetében egy kis marxista-leninista párt, a Lett Szocialista Párt is színesíti a képet. A nemzeti szuverenitásra való hivatkozás azért is tölthet be a térségben ekkora szerepet, mert a balti államok egyszer már 1940-ben elvesztették azt, fiatal független államokként pedig nem szeretnék ezt még egyszer átélni. Mindemellett a nemzeti szuverenitást sokszor a volt Szovjetunióval és az ezekben az országokban maradt oroszajkú lakossággal szemben határozzák meg.

6. táblázat: A balti államok euroszeptikus pártjainak tipizálása

Euroszepticizmus típusa	Anti-föderalista	Pro-föderalista
Szuverenitás alapú	Nemzeti Szövetség	Észt Centrum Párt Rend és Igazságosság
Baloldali	Lett Szocialista Párt	

Forrás: Saját munka

Az is világosan kirajzolódik, hogy elsősorban Lettországban utasítják el az euroszeptikus pártok a szövetségi Európa irányába mutató intézkedéseket, míg Litvániában és különösen Észtországban még az euroszeptikus pártok is mérsékeltebbek ebben a kérdésben. Ugyanakkor Lettországban annak ellenére sem jelent meg olyan támogatottságú euroszeptikus tömörülés, mint Lengyelországban a Jog és Igazságosság vagy Csehországban a Polgári Demokrata Párt, hogy erre a társadalmi igény megvan.

Ennek egyik oka a már említett orosz kisebbség és ezzel összefüggésben az EU-tagság támogatása a 2003-as népszavazáson: az oroszellenesség döntő jelentőségű volt az „igen“-szavazatok esetében, hiszen sok lett (és Észtország esetében észt is) vélte úgy, hogy az EU-s csatlakozás egyúttal az orosz imperializmusnak is gátat szab (Lust, 2006: 15). Azonban nem kizárólag oroszajkúak elleneztek az EU-tagságot, hanem azok az is, akiknek ehhez gazdasági érdeke fűződött (Lust, 2006: 22).

Fontos kiemelni, hogy a balti pártok euroszepticismusa szinte kizárólag a nemzeti szuverenitásról szól. A fő indoka a jelenségnek az, hogy a balti országok 1990 után nyerték csak el önállóságukat, amelyet igyekeznek óvni, hiszen 1940-ben egyszer már elvesztették a függetlenséget. Más újonnan csatlakozott tagállamok euroszeptikus pártjaival ellentétben a baltiak sem agrár, sem pedig a régióra jellemző euroszeptikus retorikával (pl. másodrendű tagság) nem igazán élnek. Ennek oka elsősorban az, hogy a térségben az agrárium nem képvisel akkora súlyt, mint például Lengyelország vagy Magyarország esetében, ugyanakkor a nyugati tőke beáramlása a balti országokban (különösen Észtországban) jelentős gazdasági fellendülést hozott, amelyet még a nacionalista pártok sem „gyarmatosításként” éltek meg. Ami a demokrácia alapú euroszepticismust illeti, ez elsősorban azért nem jellemző nem csak a térségre, de az összes újonnan csatlakozó országra sem, mert ezen államok polgárai a demokrácia-deficitet nemzeti szinten érzékelik, és jobban bíznak az európai uniós intézményekben, mint a nemzetiekben (ld. Eurobarometer). Regionális euroszepticismus már csak azért sem alakulhatott ki, mert ezek az országok méretüknél fogva egy-egy régiót testesítenek meg NUTS-2 szinten is. Végezetül semlegesség alapú euroszepticismusról is nehéz lenne beszélni, hiszen mindhárom ország tagja a NATO-nak, amely szervezettől szintén az oroszokkal szemben remélnék védelmet.

Alapvetően az euroszeptikus pártok megléte és az Európai Unióba vetett bizalom mutat némi összefüggést, ugyanakkor ezek a pártok lényegesen kisebb támogatottsággal rendelkeznek, mint az EU-val szemben kritikus szavazók aránya, ami arra enged következtetni, hogy a balti országokban az európai ügy csak kis mértékben determinálja azt, hogy az adott szavazó mely pártra adja a voksát. Mindemellett ezek a pártok ideológiai alapon bírálják az EU-t, döntően a nemzeti szuverenitás okán.

Felhasznált irodalom

- Auers, Daunis (2005): 'European elections in eight new EU member states'. *Electoral Studies* Vol. 24. No. 4. 747–754. pp.
- Berglund, Sten – Ekman, Joakim – Aarebrot, Frank H. (2004): 'The Challenge of History in Central and Eastern Europe'. In: Sten Berglund – Joakim Ekman – Frank H. Aarebrot (szerk.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing. 13-56. pp.
- Dúró József (2010): 'Euroszepticismus ma'. *Politikatudományi Szemle* Vol. 19. No. 4. 53–85. pp.
- Harmesen, Robert – Spiering, Menno (2005): *Euroscepticism – Party Politics, National Identity and European Integration*. Editions Rodopi B. V: Amsterdam.
- Kaniok, Petr (2009): 'Europeanists, Eurogovernmentalists, and Eurosceptics: A Constructive Criticism of Previous Research'. In: Krisztina Arató – Petr Kaniok (szerk.): *Euroscepticism and European Integration*. Political Science Research Centre, Zagreb. 159–178. pp.
- Kopecký, Petr – Mudde, Cas (2002): Two Sides of Euroscepticism. *European Union Politics* Vol. 3. No. 3. 297–326. pp.
- Krupavicius, Algis (2003): 'Lithuania'. *European Journal of Political Research* Vol. 42. No. 7-8. 1010-20. pp.
- Krupavicius, Algis (2006): 'Lithuania'. *European Journal of Political Research* Vol. 45. No. 7-8. 1166-81. pp.
- Lagerspetz, Mikko – Vogt, Henri. (2004): 'Estonia'. In: Sten Berglund – Joakim Ekman – Frank H. Aarebrot (szerk.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing. 13-56. pp.
- Lust, Alexander (2006): *Worstward Ho – Explaining Estonian Euroscepticism. Problems of Post-Communism* Vol. 52. No. 5. 15–27. pp.
- Mažylis, Liudas – Unikaitė, Ingrida (2003): 'The Lithuanian EU accession referendum, 10-11 May 2003'. *EPERN Referendum Briefing*. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-ref-no-8.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.
- Mikkel, Ewald (2003): 'The Estonian EU accession referendum, 14 September 2003'. *EPERN Referendum Briefing*. 2003. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-ref-no-11.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.
- Mikkel, Ewald – Kasekamp, Andres (2008): 'Emerging Party-based Euroscepticism in Estonia'. In: Paul Taggart – Aleks Szczerbiak (szerk.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism* Vol. 1. 295–313. pp.
- Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (2010): *Elections in Europe. A Data Handbook*. Nomos Verlagsgesellschaft MbH & Co.
- Pridham, Geoffrey (2003): 'Latvia's EU accession referendum, 20 september 2003'. *EPERN Referendum Briefing*. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-ref-no-10.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.
- Pridham, Geoffrey (2004): 'The European Parliament Election in Latvia June 12 2004'. *EPERN 2004 European Election Briefing*. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-no-19-latvia-2004.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.
- Smith-Silvertsen, Hermann (2004): 'Latvia'. In: Sten Berglund – Joakim Ekman – Frank H. Aarebrot (szerk.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing.
- Sørensen, Catharina (2007): *Euroscepticism. A conceptual analysis and a longitudinal, crosscountry examination of public scepticism towards the European Union*. Department of Political Sciences, University of Copenhagen.

Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (2008): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Vol. 1.* Oxford University Press.

Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks (2005): *EU Enlargement and Referendums.* Routledge, London.

Internetes források

Riigikogu: *A Lisszaboni Szerződésről szóló észt parlamenti szavazás.* 2008. http://www.riigikogu.ee/?op=ems&content_type=text/html&page=haaletus&hid=330326&new=1&u=20101209171413, utolsó letöltés 2012. január 4.

Saeima: *A Lisszaboni Szerződésről szóló lett parlamenti szavazás.* 2008. [http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/56F78A513C518D0FC225744B0045FFAC/\\$file/010.htm](http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/56F78A513C518D0FC225744B0045FFAC/$file/010.htm), utolsó letöltés: 2012. január 4.

Seimas: *A Lisszaboni Szerződésről szóló litván parlamenti szavazás.* 2008. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.bals?p_bals_id=-1910, utolsó letöltés: 2012. január 4.

Standard Eurobarometer, Észtország. 2011. tavasz. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_fact_ee_en.pdf, utolsó letöltés 2012. január 4.

Standard Eurobarometer, Lettország. 2011. tavasz. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_fact_lv_en.pdf, utolsó letöltés 2012. január 4.

Standard Eurobarometer, Litvánia. 2011. tavasz. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_fact_lt_en.pdf, utolsó letöltés 2012. január 4.

Votewatch: *A Lisszaboni Szerződésről szóló európai parlamenti szavazás.* 2008. http://votewatch.eu/cx_vote_details.php?order_by=euro_tara_ume_en&order=ASC&last_order_by=euro_parlamentar_ume&id_act=3862&euro_tara_id=&euro_grup_id=&euro_vot_valoare=&euro_vot_rol_euro_grup=&euro_vot_rol_euro_tara=&vers=1, utolsó letöltés 2012. január 4.

Pártdokumentumok

Észt Centrum Párt (KE): *III. Program.* Alapprogram 2005. <http://keskerakond.ee/erakond/programm/programm>, utolsó letöltés: 2012. január 4.

Észt Reformpárt (RE): *Biztos lehet benne.* Választási program 2011. <http://www.reform.ee/UserFiles/Programm.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.

Lett Szocialista Párt (LSP): *Program.* 2011. http://www.latsocpartija.lv/dokumenti_lv/LSP_programma.doc, utolsó letöltés 2012. január 4.

Litvániai Lengyelek Választási Akciója (AWPL): *Választási deklaráció.* 2008. http://www.awpl.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=57&lang=pl, utolsó letöltés 2012. január 4.

Litvániai Paraszt Népi Szövetség (LVLS): *Választási program.* 2008. http://www.lvls.lt/lt/images/failai/LVLS_rinkimu_programa_2008.pdf, utolsó letöltés 2012. január 4.

Munkáspárt (DP): *Új többség kormányzati program.* Pártprogram. 2010. <http://www.darbopartija.lt/upl/File/placioji-koalicija-programa.pdf>, utolsó letöltés 2012. január 4.

Nemzeti Szövetség (NA): *Program (3.0 verzió).* 2011. http://www.tb.lv/na-programma?file=tl_files/lejupieladei/velesanas-2011/NA%20programma%20-%20projekts%20v.3.pdf, utolsó letöltés 2012. január 4.

Rend és Igazságosság (TT): *Program*. 2009. <http://www.tvarka.lt/get.php?f.297>,
utolsó letöltés: 2012. január 4.